

ESSZÉ

Bertha Zoltán

Kis népek nagy példája

A közép-európaiság mint regionálisan megvalósítható egyetemes emberi jogi, társadalmi, erkölcsi eszménykomplexum már a reformkori mozgalmakban is felvetődik. Később a huszadik század eleji modernizációs törekvésekben ölt alakot, majd a magyar népi írói mozgalomban bukkan fel hangsúlyosan, ahol elsősorban az együtt élő kis népek lehetségesnek tételezett szolidaritására épít. A közép-európai gondolat a szabadság, az egyenlőség és a testvériség ideálképpen alapuló elképzelések olyan együttese, amelynek életképességét Bibó István így szavatolja: „Egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdalo ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központ ideológiájából vezetik le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni”¹. A közép- és kelet-európai, Duna-völgyi kis népek békés együttélésének tartós kialakítása (vagy egyáltalán ennek az igénynek a konstruktív tudomásul vétele) éppen e vonzó célkitűzések megvalósításán múlhat.

Szabó Dezső gondolata a kelet-európai, balkáni nemzetek szolidáris összefogásáról, Kós Károly transzszilvanizmus, Németh László Duna-Európai „tejttestvériség”-fogalma, Tamási Áron víziója a Duna menti népek egymásra találásáról, Szabó Zoltán

---

¹ BIBÓ István: *Levél Szalai Pálhoz* = Uő.: Összegyűjtött munkái 4., sajtó alá rendezte KEMÉNY István és SÁRKÓZI Mátyás, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1984, 1273–1274.

Közép-Európa-koncepciója, vagyis a kelet- és közép-európai demokratikus konföderáció eszmevilága voltaképpen mind-mind a több irányból fenyegető nagyhatalmi, birodalmi gyarmatosítással szembehelyezkedő politikai-kulturális stratégia sok árnyalatú szellemi kivetülése. A térségi alávetettség felszámolásának ígéretéhez hozzátartozik a sajátos harmadik utas társadalmi modell kidolgozása. Ennek identitásfilozófiai alapvetése például a népi-archaikus és a modern magasművészeti szférák bartóki szintézise, vagy a sajátos közép-európai abszurd dráma közös karakterjegyeinek megbecslése.

Cs. Szabó László úgy fogalmazott, a kis népek legelső hivatása és egyben kötelessége a fennmaradás; további küldetésük az erkölcsös élet („amely éppen úgy a kis népek dolga a történelemben, mint a szegényeké és megalázottaké a társadalomban”), és „hogya ne lépjék túl az emberi mértéket”, azaz mértékké és példaadássá váljanak a nagy népek előtt is. A példa lehet Svájc, állítja Cs. Szabó, amely „sose adta meg magát” és nincs benne „piszkos falu”.² A svájci minta az úgynevezett „Keleti Svájc” erdélyi megvalósulási esélyeinek a képzeteiben nyilvánult meg számos gondolkodónál (Jászi Oszkártól Bajcsy-Zsilinszky Endréig) a kölcsönös kiengesztelődés és az összefogás morális és praktikus lehetőségeként. Az államalkotó nemzetek egyenjogúságát biztosító eszmei-politikai perspektívák a történelmi, etnikai, kulturális identitásszabadság és egyetértés közösen elfogadott feltételeinek a kimunkálását célozzák. Sőt az egymás kultúrája ellen soha nem irányuló többnemzetiségi együttlétezés éppenséggel az összekötő társulásformák stabilitásának a megteremtéséhez is vezethetne. Kós Károly szerint a háborítatlan táji, területi, etnikai önazonosság sokszínűsége egyenesen egyfajta különleges erdélyi szellemet, lelkületet gyökereztetett meg az idők során. Ennek következtében „más nép az erdélyi magyar, mint a ma-

---

² CS. SZABÓ László: *Kis népek hivatása*, szerk. GRÓH Gáspár, Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány, Kortárs Kiadó, Budapest, 2005, 108–109.

gyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli; fizikumban is más, de mentalitásban éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmáshíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az élettől való közös küzdelmek közös formái determináltak.” S ez a „megnyilvánuló közösség” éppen a „speciális erdélyi psziché”.³ Szentimrei Jenő pedig arra int, hogy „Erdélyt nem lehet, nem szabad másként felfogni, mint népek és fajok keveredő mendencéjének”; „kicsiben egy egész nemzetközi társadalomnak”.⁴ Ezekben a koncepciókban és elképzelésekben az erdélyi modell mintegy a virtuális Közép-Európát, egyfajta „pán-európai” gondolat progresszív irányait is jelentheti. A „három erdélyi nép és a három erdélyi kultúra autonóm, egyszersmind egymásra ható fejlődésének”⁵ a hiteles bemutatásával a transzszilvanizmus történelemideológiája a mai elemzők számára is nyújthat sorsdöntő fogódzókat. A jelenkori irodalom- és kultúrtörténész, Pomogáts Béla szerint is, mégpedig elsősorban regionalizmus és európaiság közvetlen összefüggéseinek a megerősítésével. Hiszen az önrendelkezés, a tagolt és sokrétegű öngazgatás, illetve a szélesebb körű, tágasabb közép-európaisággá kiterjesztett integráció bízást összekapcsolhatók. Az erdélyi gondolat ily módon tehát bizonyos szerves közép-európai együvé tartozás kultúrmorfológiai szinekdochéjának is tekinthető, vagy annak analogonjaként is értelmezhető. A kollektív önállósággal rendelkező, de közben egymást termékenyen kiegészítő regionális struktúrák együtte-

---

³ KÓS Károly: *Erdély: Kultúrtörténeti vázlat*, Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1934. (Hasonmás kiadás, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988), 88.

⁴ Idézi: POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2001, 147.

⁵ POMOGÁTS Béla: *Az erdélyi gondolat = Uő.: Változó Erdély*, Budapest, Lucidus Kiadó, 2001, 109.

sen még egy vonatkozásban és dimenzióban is összekötődhetnek, mégpedig a keleti vagy nyugati irányból eredő nagyhatalmi szupremáciának ellenálló úgynevezett harmadik út társadalomfilozófiájában.

A modern magyar közgondolkodás történetében Németh László, Kodolányi János, Bibó István, Gombos Gyula, Karácsony Sándor, Féja Géza, Szabó Zoltán, Vatai László, Somogyi Imre és mások által kidolgozott programban a sajátosság, a szuverenitás méltósága, a minőségként emelkedés összekapcsolódik a humanitás metafizikai lényegével, tartózkodva a történelemben egymással rendre szembekerülő, egymást kizáró szabadság- és egyenlőségtörekvés végleteitől. Hiszen a mindegyre önmaga ellentétébe forduló szabadságelv (amely a gáttalan szabadversenyben szerzett vagyoni kiváltságok érdemtelen örökletességének méltánytalanságával riaszt) és a szintén önmagát aláásó egyenlőségtörekvés (amely az eredendő emberi különbözőség természetjogi normáit elsöprő, a személyes szabadságjogokat felfüggesztő egyenlősítő-uniformizáló diktatúrával s az erőszak önkényuralmával fenyeget) – valóságos kudarcokat vallott. A szabadság és egyenlőség szubverzív meghasonlását a valódi „testvériséggel”, az erkölcs és a minőség értékeszményeivel kívánja ez a felfogás korrigálni és felülhaladni, s a két alapelv ideáljával kiküszöbölni a parancs- és a tömeguralom hamis alternatíváját. Ez az elképzelés Szabó Dezső hipotetikus távlatában „a biztosított szabadságok organikus, szerves és megszervezett demokráciája”⁶. Újabban Rákos Péter – csehországi magyar irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár – így összegezte gondolatait a harmadik út eszményéről: „A »harmadik út«, mely, mellel, mindig is éppen a nyíltan vagy álcázottan totális rezsimnek mumusa volt, ma: tárt ajtó, visszhangzik tőle Európa, ha nem az egész glóbusz (...) mindenki egy kissé másképpen értelmezi: nem tudjuk, e harmadik út – sík mezőben hármasság út?

---

⁶ SZABÓ Dezső: *Az egész látóhatár*, Magyar Élet, Budapest, 1939, I., 209.

– milyen legyen, de nyilvánvaló, hogy kell. Annyi szent, hogy a harmadikutasság mint terminus ma már nem alkalmazható elmarasztaló vagy éppenséggel becsmérlő színezettel, s jelenkori heves ellenzői – mert azért vannak, mégpedig csöstül – csak önmagukra vethetnek, ha nevetségessé válnak”.⁷

A mindezzel szorosan összefüggő közép-európai gondolat jelyében Dimitrie Gusti bukaresti román szociológusprofesszor a harmincas évek derekán romániai utazásra hívta többek között Németh Lászlót és Szabó Zoltánt. Szabó szellemesen fejezte ki az összetartozás éthoszát: a belátását annak, hogy „szomszéd is van, *aki mellett élni kell*”, „nemcsak hasonorsú ellenség, *akitől félni kell*”.⁸ Gusti *Magyarság és Közép-Európa*⁹ című nagyszabású tanulmányában (1939) azt is hangsúlyozza, hogy az igazán magyar, lengyel, román vagy délszláv az, aki a köztesség földrajzi helyzetének következéseiért megérti, értékeiben elmélyedő önartikulációját megerősíti, s átlátja, hogy ez a terület geográfiailag középső-Európa, néprajzilag pedig kis népek Európája. S Németh Lászlóval egybehangzón állítja, hogy kis népek is szolgálhatnak nagy eszmével és nagy példával. Ennek csak egy vetülete a bartóki modell. „A magyar Bartók a magyar feladattal egyidejűleg érezte a közép-európai tér közös feladatait”¹⁰ – rögzíti Szabó Zoltán, pontosan érzékeltetve az archaikus népművészet és a modern, univerzális magasművészet organikus összeforrasztásának jelentőségét. Szabó a „tengerszem” metaforával teszi szemléletessé mélység és a hajszalereken keresztül elért globális végtelenség viszonylatait, valamint a népi kultúrák szétválaszthatatlan, interetnikus összekapcsolódását: „az eredetiség nép-

⁷ RÁKOS Péter: *Nem tabu – legenda* = Németh László Emlékkönyv, szerk. MONOSTORI Imre, OLASZ Sándor, Németh László Társaság, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2001, 549.

⁸ SZABÓ Zoltán: *Ablakok Erdélyre*, szerk. TASNÁDI Gábor, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000, 263.

⁹ SZABÓ Zoltán: *Magyarság és Közép-Európa* = Uő.: *Ablakok Erdélyre*, szerk. TASNÁDI Gábor, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 247–270.

¹⁰ Uő., 257.

től idegen fogalom, nacionális büszkesége éppen nem a népi kultúra elszigetelt volta, inkább a gazdag, kapott kincsek szövevénye”.¹¹ Ezt Bartók Béla is vallotta: „Ha már egészen természetes folyamatnak kell tartanunk azt a tényt, hogy a szomszédos nyelvek egymást kölcsönösen befolyásolják (ez a folyamat sem az illető nyelvek szellemének nem árt, sem nem ok a megalázottság érzésére), akkor ez a tétel még inkább érvényes a folklór termékeinek kölcsönös (sőt akár egyoldalú) cseréjére is. Nem volna szabad megfeledkezni arról, hogy úgyszólván *lehetetlenség*, hogy a földkerekség néhány száz népe közül még a legkisebbnek is csupán *őseredeti* népdal-anyaga legyen! Ha azután a kutatók kénytelenek a különféle népzeneben jelentékenyebb kölcsönhatást, idegen hatást vagy idegen eredetet megállapítani, akkor bizony ezek a megállapítások e sok nép akárhányára nem lesznek valami kedvezők. Azt is meg kellene gondolni, hogy az ilyen »kedvezőtlen« megállapítások sem az alacsonyabbrendűség érzésére nem adnak okot, sem pedig arra nem alkalmasak, hogy politikailag kiaknázzák őket.”¹² *Bartók Amerikában* című emblemikus poémájában a modernista Szilágyi Domokos is a „tisza forrású” népi kultúra népek közötti összehangoló szerepét nyomatékositotta: „románul Marinka, / magyarul Margitka (...) Körösfői lányok, / mármárosi románok (...) a nóta régi / s hogy mindig új: így örök – / egy nyelven szól az mind, / magyarul, románul, / s ki más értené, ha / nem Bartók tanár úr?” „A megismerés: megértés, a megértés: szeretet”¹³ – hirdette Németh László úgyszintén, a „tejtestvériség” metaforáját is kifejtő *Közép-Európa* című esszé-sorozatában így lelkesítve: „»Összehasonlító népköltészetten!« A legtárgyilagosabb tudományos műből is époszt kavarnak itt az összetorkolló népek s a feltámadt századok.”¹⁴ Hiszen a népdalok, népballadák termé-

¹¹ Uo., 92.

¹² BARTÓK Béla: *Népdalkutatás és nacionalizmus* = Uó.: *Válogatott írásai*, szerk. SZÖLLŐSY András, „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1956, 179–180.

¹³ NÉMETH László: *A minőség forradalma*, Magyar Élet, Budapest, 1940, III., 169.

¹⁴ Uo., 168.

szetszerűen „inkább az átszivárgás törvényeire figyelmeztetnek s nem háborúkra és határookra.”¹⁵ Németh László egy többnyelvű, közép-európai tematikájú – „műveltségünk közös népi elemeit”¹⁶ számon tartó – folyóirat megalapítását is tervezte; mondván: „Én azért akartam a Közép-Európát megindítani, hogy e föld hagyományait és érdekeit a világ nagy átalakulásában védeni próbáljuk. Úgy éreztük, hogy a bolsevizmus és a fasizmus Európa számára nem lehet az utolsó szó”;¹⁷ s hogy az „új vállalkozás: ez az új Közép-Európa egyénnek és államnak új egyensúlya”¹⁸ legyen. S a szövetségekötéssel „nem jobb volna, ha mi keleteurópai népek összefognánk sorsunk önálló intézésére, úgyhogy mindnyájunk ereje biztosítéka legyen mindnyájunk független egyéni fejlődésének, szabad történelmi természetének? Nem volna-e jó megcsinálni a *Keleteurópai Államok* történelmi együttműködését?”¹⁹ (kérdezte Szabó Dezső is).

A bartóki–kodályi vonulat kiemelkedő alakjaként tartjuk számon Tamási Áront is, akiről egyöntetű vélemény alakult ki a népi írók körében: „a folklór utolsó irodalmi nagykövete”²⁰ (Féja Géza), „székely Homérosz”²¹ „világirodalmi költő”²² (Németh László). Ugyanezen művészi-poétikai orientáció jegyében alko-

¹⁵ Uo., 165.

¹⁶ Uo., 169.

¹⁷ Uo., 172.

¹⁸ NÉMETH László: *Új nyelvtanokra* = Uő.: *Életmű szilánkokban*, szerk. GREZSA Ferenc, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989, I., 247.

¹⁹ SZABÓ Dezső: i. m., 229.; – A szövetségekötés pedig természetesen a kölcsönösséggel párosul, a minden nép egyedi tulajdonságainak, így az autochton magyar sajátosságok megőrzésének is a legitim tiszteletével: „akár ilyen, akár olyan Európában, akár egyedül, akár szövetkezve más, reánk utalt népekkel.” KODOLÁNYI János, *Kelet népe* = Uő.: *Esti beszélgetés*, Magyar Élet, Budapest, 1941, 47.

²⁰ FÉJA Géza: *Tamási Áron*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 92.

²¹ NÉMETH László: *Két nemzedék*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 545.

²² NÉMETH László: *Utolsó széttétekintés*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 854.

tott Sinka István, Nagy László, Juhász Ferenc és Csoóri Sándor is. Legutóbb Papp Endre szögezte le: „A bartóki modell lényege a szintetizálás és a komplexitás. A kultúra »alsó« regiszteréből, a népi műveltségből megújulást remélő alkotói és értelmezői rendszer. A bartókiság mint szemlélet- és alkotásmód az emberi lélek civilizációk során elhalványodott mélységeinek a felkutatására, a modern kultúrába való bevonására irányul, melynek során az ősit, a régít ütköztetve a jelenkorival, a létrejövő disszonanciákat legyőzve új, magasabb rendű harmónia keresése a művészi tevékenység célja. (...) A bartókiság részben a remitológizáció vonulatához is illeszthető minta: egyes műveiben mitologikus modelleket alkot (...) a teljes létezés megragadására, a világegész s abban az emberi léthelyzet megértésére tesz kísérletet.”²³

A történelmi hányattatások közös sorsélménye hívta életre azután a közép- vagy kelet-európai abszurd irodalom, abszurd dráma különleges műfajtypusát. A főként Sławomir Mrożek, Václav Havel, Tadeusz Rózewicz, Örkény István, Páskándi Géza nevével fémjelzhető áramlatban a nyugati abszurd művészi jelentéstartományai itt a historikus létkörülmények bizarrériájával bővülnek. Az általános ontológiai abszurditást e műfajban tetézik a társadalmi realitásban megszenvedett képtelenségek. A létbe vetett ember valóságos kiszolgáltatottságának kifejeződése a kelet-európai abszurdban erőteljesebb. Örkény István 1976-ban a közép-európai groteszkről tartott előadást Amerikában, melyben azt fejtegette, hogy aki „határvidéken él, annak szüntelenül értelmeznie kell a dolgokat”, ahogy bennünk, magyarokban az „életért és a nemzet megmaradásáért vívott állandó küzdelem bizonyos szorongást fejlesztett ki”, s a szkepszis, a paradoxonokban-látás, a groteszk létérzékelés másfajta stílusra és szemléletre kényszerít és képesít, mint ami a szublimált, metafizikus abszurdban megszokottá vált. Mi – vallotta Örkény – „másképp kérdezzünk, mint önök itt Nyugaton”. „Samuel Beckett színdarabjában Vladimir és Estragon Godot-ra vár – folytatja Örkény. – De hol? Akárhol. És mikor? Nem érdekes. Bármikor és a föld bármely pontján. Vladimir és Estragon absztrakció, nincs más dolguk, mint az, hogy várjanak, valahol a térben...” Ezzel veti össze az író a kelet-

európai szemléletmódot: „Mi viszont jobban szeretjük drámáinkat konkrétan és pontosan elhelyezni az időben és a térben”; „mi nem érezzük jól magunkat a semmiben, nekünk meg kell érintenünk a földet, hogy erőt merítsünk belőle”.²⁴ Páskándi Géza egyik angol fordítója, a felvidéki származású amerikai színházalapító Brogyányi Jenő szerint az erdélyi író színdarabjai „bár egyetemes nyelven szólnak, kimutathatóan a szülőföld meggyötört talajából eredtek”.²⁵ A metafizikai abszurditás a kelet-európai abszurdban tehát konkrét valóságperspektívákkal és jelentéstöbblettel mélyül. (Ezért szerette Páskándi maga inkább használni saját drámái műfaji, poétikai meghatározására az általa bevezetett „abszurdoid” fogalmát.) *„Whereas the theme of alienation connects all these writers, Beckett’s, Ionesco’s and perhaps even Pinter’s absurd is metaphysical, in Páskándi’s absurdoids the taste of real life absurdities is more richly felt, it is more politically defined. Indeed, they are Orwellian absurdoids from a real, and not imagined, nightmare. The real violence and brutality is also presented by Páskándi in grotesque but oppressive plays”*²⁶ [Jóllehet az elidegenedés témája mindezen íróknak sajátja, Beckett,

²³ PAPP Endre: *A nemzeti irodalomszemlélet esztétikája* = Az irodalomtudomány nemzeti jellegéről, szerk. PAPP Endre, Hittel Könyvműhely, Nemzeti Kultúráért Alapítvány, Budapest, 2014, 157–158.

²⁴ ÖRKÉNY István: *A közép-európai groteszk* = Uő.: *A mesterség titkai-ból*, szerk. RADNÓTI Zsuzsa, Palatinus Kiadó, Budapest, 2014, 326–329.

²⁵ Idézi: BERTHA Csilla: „Egyetemes nyelven – a szülőföld meggyötört talajából”: Páskándi Géza angolul = *Évfordulós tanácskozások 2008*, szerk. MUZSNAY Árpád, EMKE Partiumi Alelnöksége, Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 2008, 61.

²⁶ KODOLÁNYI Gyula: „Surviving with Honour”: *Notes about Géza Páskándi*, Hungarian Review – A bi-monthly journal from Central Europe, 1918/4. 86. – Ld. még BERTHA Csilla, „New York számára teljesen új hang”: *Páskándi Géza drámái angolul*, Korunk, 2008/8. 81–85.; CSEKE Péter: *Páskándi a régi és az új Kántor–Lángban*, Székelyföld, 2018/7. 54–63.; MORSE E., Donald: *Samuel Beckett Comes to Transylvania: The ‘Absurdoid’ Plays of Géza Páskándi = Literary and Cultural Relations: Ireland, Hungary, and Central and Eastern Europe*, szerk. KURDI, Mária, Carysfort Press, Dublin, 2009, 31–45.

Ionesco, de még tán Pinter abszurdjai is metafizikaiak, míg Páskándi abszurdjaiban sokkal gazdagabban érződik a való élet abszurditása a maga politikai beágyazottságában. Orwelli abszurdok ezek, nem valamely elképzelt, hanem egy valóságos rémálom lenyomatai. A valós erőszak és brutalitás Páskándi groteszk, fullasztó darabjaiban is megjelenik – *a szerk.*] – vázolja a jelenség esztétikai természetrajzát Kodolányi Gyula is.

„Errefelé az abszurd mindig lehetséges”²⁷, „a valóság az abszurdral rokon”²⁸ – summázza számos versváltozatban az erdélyi Lászlóffy Csaba, aki az *Az eretnek* című tragikomikus szatírájában (1970) a totalitárius erőszak groteszk paraboláját és paródiáját vetíti ki. A társadalom eszelős ellenőrzésére, az alattvalók szakadatlan kínzására berendezkedett, az „eretnekektől” rettegő abszolút zsarnokság az állandó kínvallatás, verés, megfélemlítés során nemcsak a mértéket veszíti el, hanem az erőszakoskodás értelmét is: már mindenki a hatalom gerinctelenül készséges, csúszómászó, elszemélytelenedett kiszolgálójává vált, nincs már ki után nyomozni, nincs kit puhítani, besúgni, lehallgatni, megfigyelni és lefülelni (minden „dögvésszé”, „csőrécsgigavésszé” posványosodott). Megszűnt az ellenállás minimuma is, s a tökéletes engedelmesség, sőt túlzó szervilizmus közegében a neurotikus basáskodók saját perverzitásukba fulladnak: tevékenységük feleslegesnek bizonyul, s így a „munkátlanságba” beleőrülnek. A kommunista, rendőrállami terror (benne a Ceaușescu-rémuralom) mindennapjainak ábrázolása az ember degenerációjának univerzális, abszurd diagnózisává sűrűsödik. A szituációképzés analógiája révén vethető össze Lászlóffy Csaba darabja például Mrożek „zsandárügyi drámá”-jával, a *Rendőrséggel* (1958) is. A délvidéki Varga Zoltán²⁹ mellett a Lászlóffy-mű egy másik elemzője, az amerikai irodalomtörténész Donald E. Morse is elvégzi ezt az alapos összehasonlítást, s a marylandi *Theatre Journal* fo-

²⁷ LÁSZLÓFFY Csaba: *Előtörténetek*

²⁸ LÁSZLÓFFY Csaba: *Nemes Nagy Ágnes. A kilencedik évtized*

²⁹ VARGA Zoltán: *Periszkóp*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975, 268–274.

lyóiratban közölt tanulmányában megállapítja, hogy mindketten olyan virtuális világot vizionálnak, amelyben minden politikai ellenszegülés megszűnik, s nincsenek többé már élvezkedve, kárörvendve vallatni, kínozni, követni, bebörtönzéssel megalázní érdemes áldozatok sem. („This world echoes the one Polish playwright Sławomir Mrożek depicted in *The Police*. Mrożek, too, envisions a time when there will be no political opposition for the police to question or torture, no prisoners to humiliate, no victims to gloat over.”³⁰)

A vádlott azonban (Fábry Zoltán szállóigéjét parafrázálva) mindig megszólal – az irodalom nyelvén is, s rendre a hátrányt szenvedő kisebbségek, a kis népek, a köztességben is teljes értékű egzisztenciát igénylő és jó sorsot remélő szövetséges nemzeti közösségek érdekében.

---

³⁰ MORSE E., Donald: *The Ditches of Hell: Csaba Lászlóffy's The Heretic; or, A Plague of Slugs*, Theatre Journal 43., 1991/2. 210. – Ld. még *Silenced Voices: Hungarian Plays from Transylvania*, vál., szerk., ford., bev. tan. BERTHA, Csilla és MORSE E., Donald, Carysfort Press, Dublin, 2008.; BOLLOBÁS, Enikő: *Silenced Voices: Hungarian Plays from Transylvania*, Hungarian Review – A bi-monthly journal from Central Europe, 2011/6. 118–125.